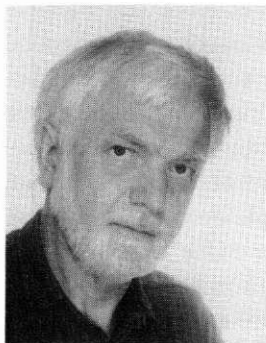

Ett år Arkitektur

av Björn Klarqvist

Björn Klarqvist,
CTH, Göteborg

Artikeln är en studie av den faktiskt existerande arkitekturkritiken med en årgång av tidskriften *Arkitektur* som objekt. Genomgången visar att arkitekturkritiken huvudsakligen behandlar estetiska och tekniska kategorier. Arkitekturen behandlas också till stor del som bild och yta. Tolkningen av arkitektur blir därmed mycket snäv. Arkitektur är främst miljö, både i betydelsen som omgivning för människors liv och i betydelsen ekologiförlopp. Vilket ansvar har arkitekturkritiken för hela arkitekturen?

ARKITEKTURKRITIKEN BORDE VARA ett viktigt område för tänkande om arkitektur. Min avsikt är här att försöka beskriva hur nutida arkitekturkritik faktiskt bedrivs samt analysera och diskutera dess innehåll. Syftet är inte att kritisera arkitekturkritiken utan att problematisera den och ge underlag för en diskussion om hur kritisk forskning om arkitekturkritik kan bedrivas.

Avgörande för en analys av arkitekturkritiken är vad man menar med *arkitektur* och *kritik* samt vilka *kvalitetskriterier* man utgår från. Jag inleder därför med en kort diskussion om detta. *Nationalencyklopedin* definierar arkitektur sålunda:

Arkitektur ... byggnadskonst. Termen avser i vidsträckt betydelse allt mänskligt byggande, i mer avgränsad mening byggnader av särskild

dignitet eller konstnärlig ambition. Den innefattar också byggnadskonsten som disciplin och kunskap.¹

Definitionen visar att *arkitektur* ibland begränsas till att avse ett elitistiskt urval bland alla de byggnader som omger människor. Hur drar man då gränsen mellan de byggnader som inte är arkitektur och de som är det? Blir den möjligen analog till den definition av jazz jag en gång lärde mig? "God jazz är jazz, all annan jazz är inte jazz." Ett följdproblem uppträder genast, nämligen vem det är som väljer byggnader som skall tillhöra klassen arkitektur.

Problematiskt är också vad som ingår i begreppet arkitektur. Är det bara stommen och yt-skikten? Ingår också rummen, dvs. tomrummen inuti byggnaderna? Ingår rummen utanför bygg-

naden, gatan, torgen, parkerna? Ingår funktionerna, dvs. vad vi använder tomrummen till? På vilket sätt ingår relationerna till alla oss som använder och påverkar arkitekturen? Är arkitekturen ett samhällsligt fenomen?

Arkitektur innefattar enligt encyklopedin både byggnadskonsten och tänkandet om denna. En typ av sådant tänkande är *arkitekturkritik*. Enligt encyklopedin är kritik "ett i massmedier utvecklat sätt att beskriva, tolka och värdera konstverk".² Denna definition utesluter omedelbart våra mer vardagliga och anonyma byggnader när vi skall diskutera arkitekturkritik. Såvida man inte betraktar alla byggnader som konstverk.

Det kan vara intressant att notera att under uppslagsordet "kritik" behandlas litteratur, teater, film, bildkonst och musik. Däremot inte arkitektur. Arkitekturkritik är också anmärkningsvärt frånvarande i såväl dagstidningar, radio och TV som i övrig fackpress – inte bara i uppslagsverken.

Innan jag går vidare skall jag lägga några sociologiska aspekter på arkitekturkritiken. Varför skriver man egentligen arkitekturkritik? Ett skäl kan vara rent journalistiskt, dvs. att man vill informera om en ny eller eventuellt en gammal byggnad. Ett annat kan vara konsumentupplysning, dvs. informera hyresgäster och andra användare om vad som är bra eller dåliga byggnader. Ett tredje skäl kan vara att påverka arkitekter att rita och byggföretag att bygga bättre hus. Ett fjärde kan vara delta i den allmänna kulturdebatten och med exempel från arkitekturen spegla tidens tankeströmmar. Ett femte skäl kan vara att medverka i en utveckling av en arkitekturteori. Dessutom alla mer prosaiska skäl som att tjäna pengar, meritera sig eller imponera på sina vänner.

Frågan kan också utvidgas till: Varför existerar det tidskrifter som exempelvis *Arkitektur* och *Architectural Design*? Vilken funktion har arkitekturtidskrifterna i samhället och vad symboliserar de? Jag tänker inte besvara frågorna, bara påta ner några frön för läsarens fortsatta funderingar.

Människor kan indelas i två grupper, en som går före och uträttar något och en som går efter och kritiserar.

Seneca³

Arkitekturkritikens kriterier

En besvärlig fråga är vilka aspekter och kriterier som man skall använda sig av vid arkitekturkritik, dvs. när man beskriver, tolkar och värderar denna typ av konstverk. Konst är enligt encyklopedin en "kulturyttring vars utförande kräver särskild kunskap och förmåga att bruka denna med personlig behärskning och individuell anpassning till situation och avsikter. ... i snävare mening betecknar det skilda slag av estetisk verksamhet."⁴ Elias Cornell har format en definition nämligen: "Arkitektur är estetisk organisation av praktisk verklighet"⁵. Frågan blir om kritiken skall omfatta både det estetiska och det praktiska. Om man begränsar sig till det estetiska, vad skall då ingå? Uppenbart kan det inte enbart vara den visuella aspekten, utan även taktila, haptiska etc. Traditionellt brukar estetik utesluta "t. ex. sociala, moraliska och religiösa hänsyn."⁶ Estetik kan sägas handla om vackert och fult. Hur förhåller sig då det praktiska till estetiken? En vanlig hållning är, främst bland funktionalisterna, att det som är praktiskt också är vackert.

Är det rimligt att begränsa kritiken till det estetiska, även när det bara gäller Arkitekturen med stort A? Arkitektur är en artefakt av en helt annan karaktär än bildkonst och liknande; till och med väsensskild från konsthantverk och möbler. Jag hävdar att oavsett hur man definierar arkitekturkritik måste en diskussion om arkitektur alltid handla om något som är utöver det estetiska och konstnärliga i begränsad mening. Jag stödjer mig härvidlag på SARs yrkesetiska program och dess inledning.

Arkitekternas roll i samhällsbyggandet är viktig. Genom sitt arbete har arkitekterna ett stort inflytande över bebyggelsens form, funktion och inbördes sammanhang, dvs. över viktiga förutsättningar för trivsel och skönhetsvärden i vardagslivet. Arbetet gäller ofta förändringar i miljön som skall bestå under lång tid och som berör många människor. Som ideell yrkesorganisation med främsta mål att hävda människornas rätt till en god miljö är det SARs uppgift att verka för att medlemmarna i sin yrkesutövning utöver att tillgodose de direkt berörda också tillvaratar tredje mans och allmänhetens intressen på kort och på lång sikt. ...

Yrkesetiskt program

Arkitekten bör i sin yrkesutövning ständigt värna om och verka för den goda miljön. Detta förutsätter att arkitekten vidgar och fördjupar sina yrkeskunskaper och tillämpar såväl beprövad erfarenhet som forskningens resultat. Att hävda och tillvarata långsiktiga och allmänna intressen samt verka för god totalekonomi bör vara vägledande för arkitektens arbete. Helhetssyn, hänsyn mot tredje man och respekt för människors skiftande värderingar, natur- och kulturvärden, tradition och förnyelsebehov förklarar arkitekten med sin strävan att väl genomföra ett uppdrag. Arkitekten bör i sin yrkesverksamhet endast medverka i sammanhang där villkoren möjliggör ett resultat av god kvalitet.⁷

Denna arkitektorganisation uttrycker alltså att arkitektens arbete handlar om något mer än estetik och teknik, något utöver uppdragsgivarens krav och kortsiktiga ekonomi. Liknande ståndpunkter återfinns i EGs arkitektdirektiv och i lagarna om byggande och planering (PBL och NRL). Sammantaget kan man utläsa att det i det kollektiva medvetandet finns en uppfattning om att arkitektur och fysisk miljö skall vara till för människor och för en långsiktigt hållbar och global utveckling.

Jag har i andra sammanhang analyserat och diskuterat arkitektens ansvar.⁸ För mig framstår det som utomordentligt viktigt att arkitektur be-

döms och diskuteras inte bara utifrån estetiska och tekniska utgångspunkter. Arkitektur är primärt avsedd att användas av människor, varför dess funktionella, sociala och samhällsliga egenskaper är minst lika betydelsefulla. De senaste årens ökande medvetenhet om de globala och långsiktiga ekologiska aspekterna ställer därtill helt nya krav på ett annorlunda perspektiv vid diskussion av arkitektur.

Mitt här redovisade synsätt strider mot de i föregående avsnitt diskuterade definitionerna på arkitektur och kritik. Jag anser att skribenterna i *Nationalencyklopedin* företräder ett förlegat eller åtminstone ett alltför snävt synsätt. Jag är nu intresserad av hur man beskriver, tolkar och värderar arkitektur. Min uppgift blir att analysera om arkitekturkritiken företräder främst ett estetiskt-tekniskt eller ett socialt-ekologiskt perspektiv.

Mitt angreppssätt

Valet av objekt för studium av arkitekturkritik är inte helt oproblematisk. Jag utgår emellertid från att de byggnader som svenska tidskriften *Arkitektur* väljer att beskriva, tolka och värdera är arkitektur. Där borde också den mest genomarbetade och kunniga arkitekturkritiken finnas och den tyngst vägande kritiken bedrivs. Som objekt för min undersökning väljer jag årgång 1993 av tidskriften⁹.

Årgång 1993 av *Arkitektur* innehåller 770 sidor (inkl. omslagen) i A4-format. Av dessa är 25% eller 192 sidor reklam. Återstående sidor kan sägas vara redaktionellt material. Av dessa 578 sidor är 10% strikt redaktionella, dvs. ledare, innehållsförteckning, omslag och sammanfattningar. 19% utgörs av recensioner, referat, debattinlägg m. m. samlade under rubriken "PS". Resterande 72% är tidskriftens kärna och utgörs av temamaterial, dvs. beskrivningar av byggnader och miljöer med eventuella kommentarer, större artiklar och referat. En mycket stor andel av dessa sidor är foton och ritningar.

En första bedömning om vilken mängd av det redaktionella materialet som kan betraktas som arkitekturkritik är att se under vilka rubriker av

årsregistret som artiklarna lagts. Under "arkitekturkritik, analys" finns tolv sidor, dvs. 2%. Här har samlats kommentarer till beskrivna byggnader i temamaterialet. Till arkitekturkritiken skulle även kunna fogas en del artiklar i gruppen "arkitekturteori, debatt" som omfattar 42 sidor och i gruppen "ledare", 14 sidor. Med denna vidare tolkning utgör kritiken högst 12% av det redaktionella materialet.

Det vore intressant att göra en total undersökning av arkitekturkritiken i hela årgången av *Arkitektur*. Då detta är en explorativ studie väljer jag att noggrant analysera några av de tolv sidor text som i årsregistret förts till rubriken "arkitekturkritik, analys". Dessa texter är kommentarer till byggnader eller områden som presenteras i tidskriften. För att spegla kritiken och för att orientera läsaren om objektet för kritiken presenterar jag även vilka aspekter som tas upp i själva presentationen av byggnaden/området.

*Kritikern och eunucken,
dom liknar varann,
vet ju alltid hur,
fast ingendera kan.*

Julian Tuwim¹⁰

1993 års Arkitekturkritik

De tolv sidorna i gruppen arkitekturkritik består av tio artiklar. Två av dessa hör närmast hemma under avdelningen PS. Fyra av återstående åtta artiklar handlar om bostäder och fyra handlar om byggnader för kulturell verksamhet (museum, musikhögskola, kulturhus och konferensbygg-

The London Ark, situationsplan.

nad). En handlar om kontor. En årgång kan inte handla om alla typer av byggnader, men nog kan man ändå fundera över om inte urvalet på något sätt är skevt och i så fall varför. Var är industrierna, butikerna, kyrkorna etc.?

Bland de åtta artiklarna har jag närmare granskat tre, som representerar såväl kontor, bostäder som kulturhus. Mitt urval är lite tillfälligt, men speglar arkitekturkritikens karaktär.

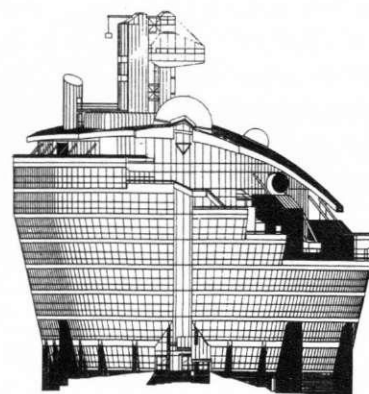
1. The London Ark

Arkitektur 1993:1, sid 42–53.

En kontorsbyggnad som presenteras av dess arkitekt Ralph Erskine på elva sidor. Den kommenteras av James Picard, en engelsk arkitekt, på en sida under rubriken "Ett storslaget undantag".

Byggnaden är ett kontorshus inklämt mellan järnväg, motorväg och tunnelbana. Den upplevs utifrån som en rundgattad jättefärja, därav namnet Ark, som enligt Picard "strandat på västra Londons öde stadslandskap". Kontorsytorna ligger runt ett inomhusatrium som Picard kallar "livmoderformat" och Erskine "trattformat". Byggnaden är världsberömd (inom arkitektkretsar) men var vid tiden för presentationen och kommentaren fortfarande outhyrd.

Den presenterande artikelns informationsyta (5 560 cm²) fördelar sig på 8% text, 65% foton, 18% perspektiv och 9% ritningar. Därtill utgör den kommenterande artikeln 360 cm² text eller 6% av den presenterande artikelns yta.

The London Ark, fasad.

Samtliga sex foton är i färg varav det största täcker ett helt uppslag och utfallande. Inget av foton innehåller människor (i detta fall kan det bero på att byggnaden då ännu inte var uthyrd). Däremot är de två perspektiven väl befolkade.

Erskines beskrivande text domineras av tekniska och estetiska överväganden. Han är dock känd för sitt sociala engagemang, vilket också glimtar fram i artikeln. Exempelvis: "Strävan att skapa en mycket intensiv social upplevelse invändigt, ledde ... till ...". Erskine menar att detta hus liknar hans tidigare, vilka alla "har underlättat kommunikation mellan människor och aktiviteter". I det centrala atriumet (livmodern) har Erskine här lagt in en tornliknande (fallisk) byggnad "för att skapa en mänsklig och arkitektonisk verklighet ... så att man kunde se, höra och tala med människor tvärs över smala gränder". De enda resonemang som tangerarekologin är knapphändiga kommentarer om sol, ljus och buller.

Också Picards kommenterande text dominerar av tekniska och i hög grad estetiska synpunkter. Dessa utgår från kommentatorns upplevelser och iakttagelser. Det är inte mycket i texten som tyder på att byggnaden skall användas av människor. Picard menar dock att huset "bär ... med sig skandinaviska mönster för arbetsorganisation. ... dess lärrika interiör är formad för att stimulera dem som arbetar här till ett icke-hierarkiskt beteende och motarbeta de mer traditionella och mindre demokratiska arbetsformer som länge varit den brittiska ekonomins olyckliga arv." Den enda kommentar av ekologisk karaktär avser energi och lyder: "Byggnaden är helt luftkonditionerad. Möjligheter till energihushållning tycks ha förbisetts. De stora glasytorna och avsaknaden av solavskärmning leder sannolikt till onödigt hög energiåtgång för kylning." Det finns också en mening som ser byggnaden i ett samhällsperspektiv, bl. a.: "Arken bryter mot det schablonartade spekulativa kontorsbyggandet i England, som annars med få notabla undantag har en girighet till drivkraft som oundvikligt leder till oinspirerade och visuellt utarmade miljöer."

Jag redovisar i det följande ett urval av beskrivande och värderande ord som Picard använder:

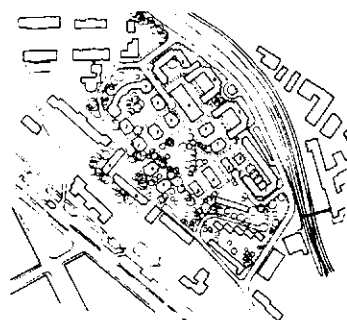
- ger en intimitet som strider mot byggnadens verkliga storlek
- nautiska associationer är dramatiska men lite väl nyckfulla och utstuderade
- de fyra serviceschakten är klädda med ett industritegel som kontrasterar fint mot den krökta fasaden
- atriet är dramatiskt
- slitsen är inte övertygande
- mer än en romantisk funktionalists dröm
- dramatisk interiör
- mänsklig nästan hemlik skala
- konstruktionen är enkel
- grov och olöst taklinje
- ett pulserande socialt hjärta
- känns mindre inuti
- känslan att vara omsluten
- arkaisk känsla av skydd
- landmärke
- skyddande äggformen
- konventioner inte fått begränsa Erskines personliga vision
- välkomnande och avspänt intryck
- bär Erskines karakteristiska stämpel
- organiska former

Mitt urval tror jag relativt väl täcker hur Picard ser på Erskines kontorsbyggnad. Citaten skulle kunna systematiseras och avlockas ytterligare betydelser. De bör också tolkas i relation till motsvarande uppställningar som avser de övriga byggnaderna. Jag överlåter till läsaren att fundera vidare.

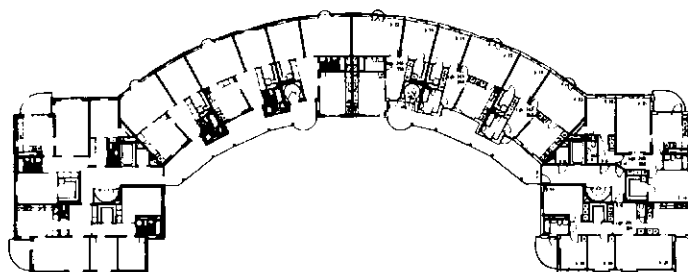
2. Ruddammsparken, Stockholm

Arkitektur 1993:6, sid 36-47

Ruddammsparken är ett relativt centralt beläget område i Stockholm. 464 nya lägenheter har byggts och 12 byggts om på det gamla renhållningsverkets mark. Därtill har barnstugor, kvarterslokal m. m. inrymts i befintliga byggnader. Projektet beskrivs på två sidor av en planarkitekt, Ulf Sandell, från stadsbyggnadskontoret. Bostäderna har utformats av fyra arkitektkontor

Ruddamsparken, situationsplan

Ruddamsparken, plan för lamellhus

med varsin byggherre. De beskrivs av arkitekterna på nio sidor. Projektet kommenteras av en arkitekt, Lars Marcus, på en sida under rubriken "Från mönsteranläggning till stadens piano nobile."

Den presenterande artikelns informationsyta (5 060 cm²) fördelar sig på 19% text, 64% foton och 18% ritningar. Därtill utgör den kommenterande artikeln 360 cm² text eller 7% av den presenterande artikelns yta.

Presentationen innehåller elva foton, alla utom två i färg. Flera av foton är helsidesbilder. Två av foton innehåller människor. Dessa är dock mycket små på bildytan.

Huvuddelen av planbeskrivningen ägnas åt estetiska och tekniska frågor. Viktigast synes anpassningen till omgivande bebyggelse och den befintliga topografin vara.

Påfallande populärt tycks punkthusgrupper ha varit. Och varför inte pröva detta, kanske i kombination med frontbildande skyddande lameller. Systemet borde ge stor flexibilitet, goda möjligheter att tillvarata områdets inre kvaliteter samt ha en god fjärrverkan och utnyttja utsikten. Så föll pusselbitarna vid Djurgårdshörnet på plats. Slutenhet gav goda klimategenskaper och stadsbyggnadsmässig sammanhållning med omgivningen. ... En svängd byggnadsform mot det gamla sjukhusområdet visade sig vara ett bra sätt att förmedla övergången mellan gammalt och nytt. Samtidigt klarade denna form en granskning från Hagaparken och Brunnsviken. ... Idén med ett ny-funktionalistiskt anslag var att gemensamt satsa

på ett stilrent område med individuella variationer. ... Blev det då inga problem? Inga påfallande, men nämnas kan att de vackra gamla murarna mot järnvägsspåren, där soporna förr tippades i järnvägsvagnar, gav både tekniska och ekonomiska bekymmer förutom det arkitektoniska problemet att på ett begripligt och tilltalande sätt integrera dem med de nya husen och gårdarna. Slutresultatet är gott, murarna är ett unikt och spännande inslag i den yttre miljön.

De enda sociala aspekterna som tas upp är dels konflikten mellan de handikappades behov av framkörning och trafiksäkerheten för barnen (den senare gruppen prioriterades tydligen) och dels att planerad service (skola och sjukhem) inte kom till stånd. Ekologiska aspekter berörs endast som klimatfråga (jfr citatet ovan).

Husarkitekternas korta beskrivningar är också främst tekniska och estetiska. Man skriver visserligen om genomsikt, intimitet, möblerbarhet, ljus och utblick, men det är ganska magert som socialt program. Av ekologi finner jag inte ett spår.

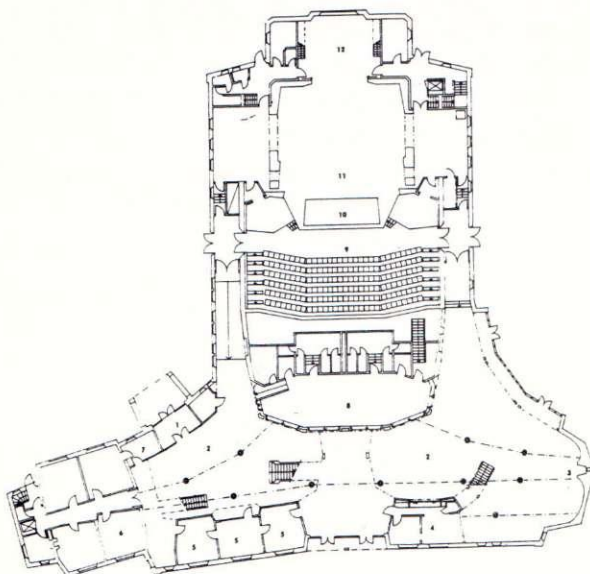
Marcus' kommentarer är främst en kritik av funktionsseparering. Han menar dock att rötterna inte finns i funktionalismen utan i den "reformvänliga borgarklass, vilken lät bygga filantropiska anläggningar som renhållningsstationen vid Ruddamsparken". Han anser att det är fel att bygga bostadsområden där det endast finns "ambitionen att tillfredsställa de interna behoven, att få dessa att delta i ett gemensamt stadsliv är aldrig aktuellt". Marcus menar att detta är ett

exempel på ett område "där bättre bemedlade har möjlighet att ta för sig av det bästa av två världar; att samtidigt leva nära naturen och ha storstadens myller inom några minuters gångavstånd." Marcus karakteriserar därför området som stadens "piano nobile".

Egentligen handlar Marcus' kommentarer inte så mycket om Ruddammsparken som arkitekturprojekt, utan är snarare en utgångspunkt för tankar om denna företeelse i samhället. Det är därför svårt att finna beskrivande och värderande ord om området. Här dock de flesta:

- en mycket stilren och välordnad bo-stad i staden
- samma tillrättlagda lugn
- området är starkt sammanhållet
- de enskilda husen är ovanligt kvalificerat utförda
- kan varken sägas vara nyskapande eller självständiga men är ändå rätt befriande
- enkel nyfunkis, känns trots allt mer adekvat än åttiotalets retoriska utspel

Diskussionen om detta bostadsområde som samhällsföreteelse är intressant. Kommentaren innehåller dock inte mycket om socialt liv och ännu mindre om ekologiska aspekter.

Kulturhuset, Järna, plan.

3. Kulturhuset, Järna och Sjö kvarteren, Vadstena

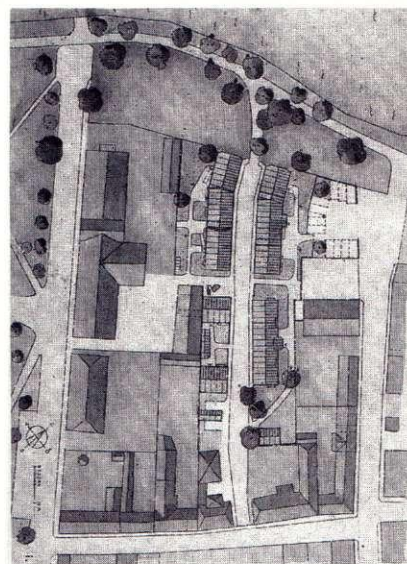
Arkitektur 1993:7, sid 44-57

Den gemensamma nämnaren i dessa två projekt är att byggnaderna är ritade av Erik Asmussen, arkitekten som utgår från antroposofin. Kulturhuset är en gemensam huvudbyggnad för Rudolf Steinerseminariet. Det innehåller bl. a. auditorium för konferenser och scenkonst samt kontor. Asmussen presenterar byggnaden på åtta sidor. Sjö kvarteren är några tvåvånings bostadshus på båda sidor om en gata. Dessa presenteras på fem sidor. Båda projekten kommenteras av Gunilla Lundahl på en sida under rubriken "Konstnärlig intuition som vägvisare".

De presenterande artiklarnas informationsyta (5 600 cm²) fördelar sig på 10% text, 77% foton, 14% ritningar. Därtill utgör den kommenterande artikeln 360 cm² text eller 6% av den presenterande artikelns yta.

Artiklarna innehåller tio foton, alla utom ett i färg. Det största täcker ett helt uppslag. Flera av de övriga är helsidesbilder. Tre av fotona innehåller människor. Dessa är dock så små på bildytan att de är svåra att upptäcka.

I beskrivningen av kulturhuset är ordet "organisk" centralt. Asmussen skriver: "Organisk form

Situationsplan, Sjö kvarteren, Järna

ger dock karaktär av något väsenartat, det väsenartade är ej symbol men skall ge uttryck för platsen anser jag.” och att man bör se ”den organisk-dynamiska arkitekturen som något som måste utvecklas och medverka till kulturlivets förnyelse.” Byggnadernas gestaltning och form dominerar artikeln, t. ex. ”De gemensamma släktdragen (med de övriga byggnaderna) är enkla motiv som återkommer mer eller mindre metamorfoserade.” Att människor skall använda byggnaden framgår indirekt, t. ex. ”att med de olika konstarnas uttrycksmöjligheter gestalta en miljö för den antroposofiska scenkonst som man här vill utöva ...”.

I artikeln om Sjökarverten dominerar en diskussion om materialval för att uppnå ”sunda hus”. Detta kan kanske betecknas som ekologiska aspekter. I övrigt är det främst fråga om gestaltning, t. ex.: ”... skulle utformningen av husen ge möjlighet för de boende att uppleva en god miljö (arkitektur) anpassad till platsen utan att vara pastisch.” och ”... stadsplanen, som visade en rak gränd som vi ’knäckte’ något för att få en spänning ...”. De sociala aspekterna är i stort sett frånvarande i texten.

Gunilla Lundahls kommenterande text handlar huvudsakligen om antroposofins synsätt och gestaltungsprinciper. Detta avspeglas i hennes språk för att karaktärisera projekten. De beskrivs så här: ”Himmelsljus, fält, skogar, sjö och berg hade låtit just dessa hus växa upp. Ordet vackert blir för tunt inför det känslans komplexa tilltal, som Kulturhuset utgör – idag talar vi om Genius loci. På samma sätt tillvaratar Sjökarverten Vadstenas ännu kvarlevande tradition av tät bebyggelse med varierande volymer, med öppningar och stråk som låter livet flöda efter egen vilja.” Hon skriver också

... att en byggnad skall ge uttryck åt de krafter som formar det levande. Huset ska inte illustrera det organiska. Det ska vara organiskt, befinna sig i rörelse och omvandling – vara just levande. Inte vara en symbol eller allegori.

Lundahls text är mer en plädering för antroposofins perspektiv än en kritisk granskning av arkitekturen:

Vår svenska nykterhet skrämmer oss för det andliga. Men förmodligen handlar det också om en brist i vårt språk. Vi tror oss se spöken, när vi saknar ord för mycket som lätt kan innefattas i en humanistisk livshållning. Hos Asmussen handlar det ofta om att i arkitekturen uttrycka detsamma som naturen uttrycker. ...Huset blir ett hölje kring den antroposofiska tanken om strävan efter medvetenhet. En bild av människan som står på jorden och där söker kunskapen om helheten.

Det är svårt att tolka kommentaren som innehållande sociala aspekter trots den humanistiska hållningen. Denna är snarare individuellt psykologisk och existensiell. Det är lika svårt att läsa in några ekologiska aspekter. Dessa kan möjligen anas bakom resonemang om naturlighet och organisk helhet. Gunilla Lundahl har i flera översiktsartiklar i tidskriften genom åren pläderat för ekologiskt byggande. Hon recenserar bland annat i nummer 5 av tidskriften¹¹ fem nyutkomna skrifter om ekologi. Det känns då lite snopet att hon inte tar upp denna aspekt i kommentaren till projekten, där det hade varit så naturligt.

Jag redovisar i det följande ett urval av de beskrivande och värderande ord som Lundahl använder:

- handlar om polaritet, tudelning
- väggarna omsluter och vittrar samtidigt bort
- kulturhuset skimrar och pulserar i färg
- genomlevd funktionalism skickar sina hälsningar som ett vinddrag
- iakttagelse i stället för imitation
- färgen släpper ljuset långt bortom väggens gräns
- sol och jord, tyngdkraft – eteriskt, uppåt – nedåt
- urholkar väggens tyngd, gräver grotta
- principer förborgade i naturen
- det finns ett känslominne i rummet
- monumentalt, avstånds-markerande, blånande bort åkrarnas vidd
- förbundenhet med en åder i nordisk byggnadstradition

- den stora takformen skålar sig ner mot blommor
- låter vägg och tak växa samman
- den mäktiga hörsalskroppen och antroposofiska sällskapets villarymd

Gunilla Lundahl skriver i recensionen av skrifterna:

Grekerna, naturfilosofins skapare, använde konsten som forskningsredskap. Naturens lagar och byggnad åskådliggjordes, översattes och studerades i konstnärernas arbete. Den förbands och befästes med skönhetsupplevelsen. Hos oss reduceras konsten till stil och formaliseras. Men ekologin når oss djupast som kulturvarer, som kännande, nyskapande, skönhetslängtande människor.

Jag måste tyvärr erkänna att jag inte riktigt förstår, men jag anar att här kan finnas en nyckel till hennes arkitekturkritik.¹²

Slutsatser och frågor

Jag har i denna uppsats koncentrerat mig på att belysa hur den faktiska arkitekturkritiken ser ut. För att tydliggöra vad den handlar om – eller snarare vad den inte handlar om – har jag valt att konfrontera den mot sociala och ekologiska aspekter. Orsaken är mitt intresse för vilket ansvar arkitekter, kritiker och tidskrifter har när det gäller arkitekturen. Först några kommentarer till vad jag observerat vid min genomläsning av presentationer och kritiken i *Arkitektur* 1993.

- *Min genomgång visar* att det på foton av arkitektur generellt saknas människor. Perspektivbilderna är i mycket större utsträckning befolkade.

Vad beror det på? En förklaring kan vara att perspektiven är försäljningsargument gentemot byggherrar. Arkitekter tror att om människor infogas i bilden så är det ett tecken på att människor trivs i den arkitektur de gestaltat. Hur vet man det och hur vet man att byggherrar och andra beslutsfattare tror detsamma? Samtidigt måste då människor inte längre vara försäljningsargument i foton. Nu plötsligt är det arkitekturen i sig som är det centrala; bilden av det

byggda får tala för sig själv. Enligt min enkla logik borde det vara tvärtom. När byggnaden finns i verkligheten kunde närvaro av människor möjligen bevisa att de trivs där. Men det är kanske inte det som arkitektur handlar om – än mindre arkitekturkritiken?

- *Min genomgång visar* att presentationerna av byggnaderna i hög grad bygger på bilden som medium. Foton dominerar både till yta och färg. Planer, fasader och sektioner är så små att de är svåra att läsa. Eventuella perspektiv har också karaktär av foto. Byggnaderna presenteras nästan aldrig med strukturanalyser, matriser, sprängteckningar, rumsgrafer etc.

Vad beror det på? En förklaring kan vara att arkitekturen av många uppfattas som främst en visuell företeelse. Vi har vant oss vid att byggnader presenteras med tvådimensionella bilder. Arkitekturen handlar enligt min uppfattning främst om något annat. Tillskillnad från andra konstverk är det användningen, besittningstagandet och rörelsen i byggnaderna som är det viktiga. Sådant borde inte vara svårt att framställa då ju metoderna finns lätt tillgängliga. Det svåra är att tänka arkitektur i stället för bild.

- *Min genomgång visar* att både presentationer och kommentarer (den egentliga kritiken) i text sällan diskuterar byggnader och områden ur brukarperspektiv. I bästa fall försöker kommentatorerna själva uppleva byggnaden "som människa". De verkar dock ganska omedvetna om att de knappast är representativa.

Vad beror det på? En förklaring kan vara att kommentatorerna, som i allmänhet är arkitekter, inte vet hur byggnader används av människor. Det borde dock i de flesta fall ha varit möjligt att fråga dem som använder byggnaderna och utemiljön. De borde åtminstone under en tid kunnat observera hur arkitekturen används. Ett annat sätt är att diskutera saken med etnologer, sociologer och andra "experter" på människor.

Andra kategorier av brukare som inte finns med, är de som förvaltar och sköter byggnaderna. Ekonomer, vaktmästare, reparatörer och städare borde kunna ha en hel del viktiga erfa-

renheter att tillföra arkitekturkritiken. Man skulle också kunna tänka sig att få värdefulla synpunkter från dem som varit med och byggt.

Kommentatorerna verkar inte vara vana att tänka och diskutera i brukartermer. Det kan vara så att det i tidskriften *Arkitektur* finns en oskriven kod att sådant skall man inte diskutera. Censuren kan ligga i urvalet av kommentatorer eller i den självcensur som dessa ålägger sig för att passa in i tidskriftens miljö.

• *Min genomgång visar* att de ekologiska aspekterna endast tas upp i enstaka fall. Det är då närmast bara energifrågor och frågor om sunda material. Vackert så. Det är inte många år sedan gamla och ibland skröpliga byggnader betraktades som misstag och skulle köras till soptippen för att vi skulle kunna "ersätta dem med tidsenligare" för att citera signaturen MEM. Jag ser dock inte mycket av de globala och långsiktiga perspektiven som formulerades i samband med 1992 års miljökonferens i Rio.

Vad beror det på? Det är svårt att koppla ihop kommentarerna om en enskild byggnad med resonemang om ett bärkraftigt samhälle. Dels är det svårt att se sambanden då de avgörande besluten ligger på ett mer övergripande plan. Dels är det få arkitekter och kritiker som kan tillräckligt mycket för att våga diskutera ekologi.

Det avgörande är emellertid troligen återigen den syn som redaktionen eller tidningens tradition bjuder. Som jag visat ovan skriver Gunilla Lundahl på ett sätt när hon skriver om ekologiskt byggande som princip och på ett annat när hon kommenterar ett specifikt hus. Hur kommer detta sig? Jag är inte beredd att kalla detta dubbelmoral, men vad är det?

• *Min genomgång visar* således att presentationerna av arkitekturen till mellan 80 och 90 procent består av bilder och att både textpresentationerna och kritiken koncentrerar sig på de tekniska och estetiska aspekterna.

Vad beror det på? Jag vet inte. Förklaringen skulle man kanske kunna finna i en analys av vilken funktion som arkitekturtidskrifter av detta

slag har. *Arkitekturs* redaktion hävdar att bilderna endast är ett substitut för den verkliga arkitekturen, som måste ses på plats. Tidningen skulle då fungera som en arkitekturguide. Andra hävdar att tidskriften väljer ut och presenterar den aktuella arkitekturen med den högsta kvaliteten och att den således generellt höjer kvaliteten. Inget av dessa argument förklarar egentligen bildens starka dominans. Ibland tycker jag att det ligger något i Ralph Erskines omdöme om arkitekturtidskrifterna när han kallar dem porr-tidningar.

Kan arkitektur vara morallisk?

Tidskriften *Arkitektur* vänder sig troligen i huvudsak till arkitekter och konstintresserade. Det betyder att man vänder sig till experter. Inom denna grupp finns en uppsättning ord och föreställningar som man använder sig av. Ett språkspel kan inte förstås utan sitt sammanhang och innebörderna kan vara förborgade för dem som står utanför. Jag har valt att störa genom att interferera med aspekter som inte brukar ingå i spelet. De aspekter jag valt är sådana som arkitekter som kollektiv och som samhället anser vara viktiga i arki-

När skönheten kom till byn
då var klokheten där,
då hade de bara törne och galla.
Nils Ferlin

tekturen och den fysiska miljön. Varför finns det sociala och det ekologiska så sällan i tidskriften *Arkitekturs* kritik?

Elias Cornell fastslår i sin bok *Om rummet och arkitekturens väsen* att "Arkitektur är estetisk organisation av praktisk verklighet." Lite senare påstår han om tesens bärkraft vid studium av arkitekturens väsen:

Mest slående blir detta för arkitekturens räckvidd i det mänskliga livet. Till synes skulle denna vara ändlös. Om konsten i dess helhet gäller visserligen att den kan återge något om alla livets sidor, såväl de onda och negativa som de goda och positiva. Men a priori gäller dessutom att konsten *ej kan vilja* det onda och negativa. Nu rymmer arkitekturens problem

ett praktiskt viljande i och med att den är samfällt estetisk och praktisk. Som konststart kan arkitekturen då icke sträcka sig till att vilja det onda och negativa. Vi anser därmed att arkitekturens problem är bundna vid livets positiva sidor.”¹³

Om vi accepterar Cornells resonemang står både konsten och därmed arkitekturen ovanför eller vid sidan om etiken. Här råder ej längre gott eller ont. Eftersom det estetiska och det praktiska enligt Cornell är ”samfällt och oskiljaktigt tillhöriga helheten”¹⁴ i arkitekturen som konststart borde den inte kunna diskuteras i etiska kategorier.

Låt vara att jag i detta påstående utgår från min egen extrapolering av Cornells resonemang. Ett vanligt resonemang inom arkitektkåren är dock att om något är vackert så är det därmed gott. Detta skulle till sin extrem betyda att vackra koncentrationsläger eller vackra avgastorn i ringen runt Stockholm per definition är goda. Jag tror att de flesta ändå skulle tveka om riktigheten i påståendet om man pressade dem. Nåja, Cornell säger inte att arkitekturen i sina effekter inte kan vara ond eller god. Han säger att arkitekturen som konststart inte kan vilja det onda och negativa.

Jag kan inte förstå att det går att skilja på avsikt och effekt när arkitektur faktiskt har effekter. Jag kan förstå att det inte alltid är möjligt att förutse vilka effekter arkitekturen har. Det förefaller mig dock orimligt att se arkitekturen som höjd över gott och ont. Arkitekturkritik är

för mig en moralisk fråga, en fråga om vilket handlande genom arkitekturen som är rätt eller fel (medan arkitekturetiken diskuterar på vilka grunder värderingarna baseras).

Kan det vara sant att ”arkitekturens problem är bundna vid livets positiva sidor”? Jag tror faktiskt att en hund ligger begraven i arkitekturkritiken genom uppfattningen att arkitekturen är en oansvarig konststart. Någonstans här finns oviljan att diskutera arkitekturens relation till människor och långsiktigt bärkraftig samhällsutveckling lokaliserad. Alternativet skulle vara att arkitekter och kritiker inte förstår vad de håller på med eller att de är korrumpierade och indolenta. Det vill jag inte gärna tro.

Jag har som mitt objekt valt en årgång av *Arkitektur* i tron att det är där den mest avancerade arkitekturkritiken försiggår. De aspekter i kritiken som jag trodde vara viktiga visar sig vara dåligt representerade. Det är möjligt att jag i mina begränsade analyser inte kunnat se att de ändå finns där. Det låter sig också sägas att ett urval artiklar i en enda årgång, ehuru medvetet gjort, är för litet för att kunna dra några slutsatser. Jag kan slutligen ha fel i min tro att det är i *Arkitektur* som den väsentliga arkitekturkritiken bedrivs; den kanske bedrivs på helt annat håll.

Om jag nu inte gjort eller trott fel, så har jag kanske fått något om bakfoten ändå. Arkitekturen är eventuellt inte möjlig att diskutera i etiska och moraliska termer – men detta tål å andra sidan verkligen att diskuteras.

Maria Kowalska har i många och inspirerande samtal bidragit med ideer och synpunkter samt hindrat mig från att begå en del tankefel.

Björn Klarqvist, Högscolektor vid Plananalytiska forskargruppen, Institutionen för stadsbyggnad, CTH, Göteborg.

Noter

1. *Nationalencyklopedin*, band 1, s. 543. Högnäs 1989.
2. *Nationalencyklopedin*, band 11, s. 446. Högnäs 1993.
3. Denna uppsats var ursprungligen en invitation till samtal vid seminariet i Oslo 18–20 mars 1994. En av deltagarna påpekade att även kvinnor är människor. De flesta arkitekturkritiker är faktiskt män. Är det möjligt kvinnorna som går före? Louis Hellman gjorde bilden, som finns i en samling citat om arkitektur (Charles Knevitt ed. *Perspectives. An Anthology of 1001 Architectural Quotations*. London 1986).
4. *Nationalencyklopedin*, band 11, s. 261. Högnäs 1993.
5. Elias Cornell, *Om rummet och arkitekturens väsen*. Göteborg 1966, s. 9.
6. *Nationalencyklopedin*, band 5, s. 611. Högnäs 1991.
7. Yrkesetiskt program & yrkesregler fastställda av SARs fullmäktige 17 april 1991. Svenska arkitekters riksförbund, Stockholm.
8. Se bl.a. Björn Klarqvist "Pro Fashion or Profession? – on ethics for architects", *Nordisk arkitekturforskning*, vol 6, nr 3, s. 105–112. Göteborg 1993.
9. *Arkitektur*, årgång 1993, åtta nummer, 578 +192 sidor. Stockholm.
10. Översättning från polskan av Wiktor Kowalski och Björn Klarqvist. Jämför ett citat tillskrivet Brendan Behan: "Critics are like eunuchs in a harem: they know how it's done, they've seen it done every day, but they're unable to do it themselves." Knevitt, op.cit. s. 63.
11. *Arkitektur*, 1993:5, s. 54–56. Stockholm.
12. Op. cit., s. 55–56.
13. Elias Cornell, op cit, s. 9.
14. På samma ställe.